

علمی

انسجام درونی سوره حجرات در تبیین رعایت حریم خصوصی بر مبنای تحلیل محتوای مضمونی

فاطمه علائی رحمانی^۱، فرشته معتمد لنگرودی

^۱دانشیار گروه علوم قرآن و حدیث، دانشگاه الزهراء(س)
^۲پژوهشگر پسادکتری علوم قرآن و حدیث دانشگاه الزهراء(س)

10.22080/qhs.2023.24082.1152

چکیده

یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های سبک زندگی دینی در حوزه ارتباطات انسان‌ها با یکدیگر، رعایت حریم خصوصی است که عامل مهم در سلامت اجتماعی و امنیت روانی افراد محسوب می‌شود. مراعات این فضیلت اخلاقی از ظرافت ویژه‌ای برخوردار است و اجرای آن مستند به منابع دینی است. سوره حجرات به عنوان یکی از سوره‌های قرآنی با بیان این مسأله، الگوی سبک زندگی دینی مسلمانان را ارتقا بخشیده و ثمره خویشنداری را برای فرد به ارمغان خواهد آورد. در این پژوهش مقوله رعایت حریم خصوصی در سوره حجرات براساس تحلیل محتوای مضمونی مورد واکاوی قرار گرفته است با این هدف که به شناسایی مؤلفه‌ها و شاخصه‌های رعایت حریم خصوصی به عنوان یکی از ابعاد سبک زندگی اسلامی در سوره حجرات بپردازد و انسجام درونی این سوره را در این باره نشان دهد. تحلیل این مضامین و مؤلفه‌ها در سوره حجرات نشان می‌دهد که رعایت حریم خصوصی و حرمت تجسس به ویژه در حوزه اجتماع اهمیت زیادی دارد. در این سوره سه مؤلفه مبانی، مقدمات و الزامات به طور معنادار و منسجم جهت ساخت یک مدل در موضوع مراعات حریم خصوصی تکرار شده است. ثمره تخلّق به این ارزش اخلاقی، خویشنداری برای فرد معرفی شده است که جایگاه منیع این خصیصه اخلاقی منجر می‌گردد، فرد در سایر فضائل اخلاقی موفق باشد و به سبک زندگی اسلامی نائل آید. همچنین آیات سوره حجرات در موضوع رعایت حریم خصوصی ارتباط وثیق با یکدیگر دارند.

تاریخ دریافت:

۱۱ مرداد ۱۴۰۲

تاریخ پذیرش:

۲۸ آبان ۱۴۰۲

تاریخ انتشار:

۲۰ شهریور ۱۴۰۳

کلیدواژه‌ها:

حریم خصوصی؛ حجرات؛
خویشنداری؛ تجسس؛ سبک
زندگی.

۱ بیان مسأله

عدم دخالت در زندگی خصوصی شهروندان و حفظ آزادی‌های مشروع انسان‌ها در قلمرو حریم

* نویسنده مسئول: فرشته معتمد لنگرودی

ایمیل: f.motamad@alzahra.ac.ir

آدرس: پژوهشگر پسادکتری علوم قرآن و حدیث دانشگاه
الزهراء(س)

آیات قرآن را در هدایت فردی و اجتماعی به تصویر کشید.

از سوی دیگر، مطالعه موضوع سبک زندگی اسلامی براساس شیوه‌های سنتی، نوعی رکود معنایی را به دنبال دارد که این امر ناشی از شیوه‌هایی است که به پارادایم غالب در مطالعه منابع و متون اسلامی و اخلاقی تبدیل شده‌اند. بر این اساس لازم است در مواجهه متون دینی به‌ویژه قرآن کریم، از روش‌های مطالعات میان‌رشته‌ای استفاده کرد تا نتایج حاصل از این پژوهش‌ها، نظام یافته و در قالب جدید به مخاطبان عرضه گردد. از جمله روش‌های نوین مطالعات میان رشته‌ای استفاده کرد تا نتایج حاصل از این پژوهش‌ها، نظام یافته و در قالب جدید به مخاطبان عرضه گردد. از جمله روش‌های نوین مطالعات میان رشته‌ای قرآن کاربست «تحلیل محتوای مضمونی»^۱ در بازخوانی آیات است. براساس این ضرورت، راهبرد مقاله حاضر پژوهش تحلیلی مضمونی و کیفی است که به روش توصیفی - تحلیلی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای، اسناد و مدارک مکتوب انجام شده که با مد نظر قرار دادن سوره حجرات الگویی را جهت رعایت حق حریم خصوصی معرفی نماید تا از این طریق گامی جهت نیل به سبک زندگی دینی برداشته شود و انسجام درونی سوره در تبیین این موضوع بیان شود. بدین منظور در این پژوهش، مفاهیم اخلاقی مرتبط با حق حریم خصوصی از سوره حجرات استخراج شده است تا با بررسی و طبقه‌بندی آن‌ها و تبیین نظام اخلاقی آن از منظر این سوره به این سؤال پاسخ داده شود که حریم خصوصی در قالب یک مؤلفه سبک زندگی دینی از منظر قرآن کریم، چگونه در سوره حجرات بیان شده است؟

۲ پیشینه پژوهش

در بررسی پیشینه این پژوهش واژگان کلیدی چون حریم خصوصی و سوره حجرات در سایت‌های مختلف کتابخانه و پایگاه‌های داخلی نمایه‌ساز مقالات همچون نورمگز، ایران‌داک، کتابخانه ملی و

خصوصی آن‌ها، از مهم‌ترین مؤلفه‌ها در ارتباطات اجتماعی است. امروزه با فراگیر شدن شبکه‌های اجتماعی، تفکر درباره مرزبندی حریم خصوصی، بیش از پیش اهمیت دارد؛ چراکه امروزه تجاوز به حریم خصوصی، بیشتر از قبل برای افراد و شرکت‌ها آسان شده است.

یکی از آموزه‌های اخلاق اسلامی در روابط میان انسان‌ها، احترام گذاشتن به حریم خصوصی آن‌ها است. رعایت حریم خصوصی افراد در نظام حقوقی و اخلاقی اسلام از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. این بدان جهت است که در متون اسلامی به‌ویژه قرآن کریم جهان‌بینی ویژه‌ای درباره رعایت حریم خصوصی انسان‌ها بیان شده است که توجه به آن می‌تواند نوع سبک زندگی انسان را تعالی و جهت بخشد. اختیار انسان، کرامت انسانی، حق حیات مادی و معنوی و برخورداری انسان از قوای عقلانی از مهم‌ترین مبانی رعایت حریم شخصی انسان‌ها نسبت به یکدیگر از منظر متون دینی محسوب می‌شود (الإسراء: ۷۰؛ المائدة: ۳۲؛ البقره: ۱۶۲). حق حریم خصوصی از جمله آزادی‌ها و حقوق اساسی انسان است که فقدان یا تجاوز به آن منجر به تنش و تألمات جسمی و روحی انسان‌ها در قلمرو زندگی فردی و اجتماعی‌شان می‌شود و امنیت شخص را تباہ می‌سازد. بدون شک، حقوق انسان محدود به سرمایه مادی نیست، بلکه انسان از حقوق و سرمایه معنوی نیز بهره‌مند است که حیثیت و شخصیت او را نمایان می‌سازد که پاسداشت این سرمایه، کرامت انسانی او را متبلور می‌سازد. یکی از سوره‌های قرآن کریم که متضمن مهم‌ترین آداب و سبک زندگی است و به مراعات حریم خصوصی دیگران اهتمام دارد، سوره حجرات است. تحلیل مضامین سوره حجرات گویای آن است که می‌توان به الگوی جامعی در زمینه رعایت حق حریم خصوصی انسان‌ها نسبت به یکدیگر دست یافت و با این امر نقش

¹ Thematic content analysis

SID مورد تتبع قرار گرفته است که در این بخش مهم‌ترین آن‌ها بیان شده است:

در زمینه حریم خصوصی تاکنون تلاش‌هایی برای ارائه خوانش‌های اسلامی از این موضوع توسط محققان به روش توصیفی - تحلیلی انجام شده است؛ قهقرخی و مسعودیان (۱۳۹۱ش) در پژوهشی تحت عنوان «حمایت از حریم خصوصی اشخاص از منظر آیات و روایات» به بررسی کلی و ظرافت عمل متون اسلامی در تبیین موضوع حریم خصوصی پرداخته‌اند. محمص (۱۳۹۱ش) در مقاله «بازخوانی نسبت امر به معروف و نهی از منکر با حریم خصوصی بر مبنای قرآن کریم» ضمن ارائه تعریف از امر به معروف و نهی از منکر و حریم خصوصی، به مصادیق قرآنی هر یک از موضوعات مزبور پرداخته است تا نسبت و مرز هر یک از آن‌ها را تعیین نماید. خان محمدی و شاملی (۱۳۹۵ش) در «اخلاق اسلامی حریم خصوصی در شبکه‌های اجتماعی سایبر (با تأکید بر واتس‌آپ)» به روش تحلیلی توصیفی و با استناد به متون اصیل دینی به استخراج اصول اخلاقی مرتبط با حریم خصوصی همچون استیذان و غیره پرداخته‌اند. درگاهزاده و همکاران (۱۳۹۶ش) در مقاله «ارائه و تحلیل مدل اخلاقی اسلام در ورود به حریم خصوصی» در یک پژوهش توصیفی با تکیه بر مستندات دینی، موارد مجاز ورود به حریم دیگران را تبیین کرده‌اند.

در زمینه سورة حجرات نیز پژوهش‌هایی صورت گرفته است. نجفی و همکاران (۱۳۹۳ش) در پژوهش «تحلیل جایگاه محورها و عوامل سبک زندگی اسلامی مبتنی بر سورة مبارکه حجرات در کتاب‌های درسی ادبیات فارسی دوره متوسطه ایران» در این پژوهش ضمن تبیین محورها و عوامل مفهومی سبک زندگی اسلامی مبتنی بر سورة مبارکه حجرات به تحلیل جایگاه آن‌ها در کتاب‌های درسی ادبیات فارسی دوره متوسطه نیز پرداخته شده است. میرزایی (۱۳۹۳ش) در پایان‌نامه «تبیین اخلاقی آیات سورة حجرات بر مبنای تفسیر المیزان و روح البیان بروسوی» مهم‌ترین گزاره‌های اخلاقی

همچون در سورة حجرات را براساس دو تفسیر مزبور به روش توصیفی ارائه داده است. طاووسی (۱۳۹۵ش) در پایان‌نامه «سورة حجرات در پرتو مطالعات سوره‌شناسی» آیات و پیوستگی مفهومی سورة حجرات را براساس رویکرد سوره‌شناسی مورد تتبع قرار داده است. شکریگی و همکاران (۱۳۹۶ش) در مقاله «خوانش قرآنی از سرمایه اجتماعی با تأکید بر سورة حجرات» با رویکرد تحلیلی - توصیفی و با استفاده از روش، اسنادی و کتاب‌خانه‌ای به تبیین و معرفی مهم‌ترین مؤلفه‌های ساختاری، شناختی و رابطه‌ای سورة حجرات پرداخته‌اند. حرّی (۱۳۹۸ش) در پژوهش «بررسی سبک زندگی ایمانی در پرتو قرائت مضمونی و ساختاری سورة حجرات مبتنی بر معناشناسی ایمان و کفر» ساختار و مضمون سورة حجرات را در پرتو سبک زندگی ایمانی بررسی کرده است و مطابق مطالعه میان رشته‌ای در پرتو علم معناشناسی دو مفهوم متضاد ایمان و کفر را در این سورة بررسی نموده است.

با عنایت به پیشینه پژوهشی فوق، پژوهشی که با تمرکز بر سورة حجرات به موضوع حریم خصوصی با روش تحلیل محتوای مضمونی بپردازد، مشاهده نشده است.

۳ مفاهیم نظری پژوهش

پیش از تبیین مسأله مورد بحث لازم است، واژگان کلیدی پژوهش تبیین شود:

۳/۱ حریم خصوصی

حریم خصوصی، ترکیبی است که به رغم کاربرد فراوان در مسائل حقوقی، اخلاقی و سیاسی، تعریف واحدی از آن ارائه نشده است. «حریم» در معاجم لغوی محدوده‌ای است که نزدیک شدن به آن برای غیرصاحبش ممنوع است (طریحی، ۱۳۷۵ش، ج ۶: ۳۴). فقیهان، گستره این واژه را تبیین نموده‌اند و حریم را درباره جان، مال، آبرو و خانواده و هر آنچه انسان از آن حمایت می‌کند، به کار برده‌اند (ر.ک: حلی، ۱۳۸۷ش، ج ۱۵: ۲۶۰).

یافته و عینی مورد شناسایی قرار می‌دهد. بنابراین در تحلیل محتوا لازم است برای گردآوری اطلاعات ابتدا مقوله‌ها ساخته شوند، سپس واحد محتوا انتخاب شده و در نهایت به شمارش داده پرداخته شود (رسولی و امیرآتشانی، ۱۳۹۰: ۲۰۶) روش تحلیل محتوا در مورد متنی اتخاذ می‌شود که آن متن با ماهیتی مشخص برای انتقال پیام و مفاهیمی نوشته شده باشد. تحلیل محتوای مضمونی، یکی از روش‌های تحلیل محتواست که با تحلیل مضمون در شناخت مضامین مشترک داده‌ها، مشابهت دارد. مضمون، ویژگی تکرار و متمایزی را در متن دارد که به نظر پژوهشگر نشان‌دهنده درک و تجربه خاصی در رابطه با سؤالات تحقیق است (ر.ک: عابدی جعفری و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۵۸-۱۵۷). این مقاله سعی دارد تا با روش «تحلیل محتوای مضمونی» سوره حجرات ضمن بازخوانی دقیق محتوایی، اولویتهای اخلاقی و اجتماعی جامعه اسلامی را رصد کند. روش تحلیل مضمونی، به مثابه فنی برای بررسی عمیق کلام متکلم یا نویسنده است که در نهایت منجر به نظریه‌پردازی می‌شود.

براساس روش تحلیل محتوای مضمونی در این پژوهش، بر مبنای آیات سوره حجرات مؤلفه‌ها و گزاره‌های اساسی این سوره به صورت کمی و کیفی مورد تحلیل قرار گرفته است. یعنی از رهگذر استقصای آیات این سوره و با نگاه تحلیلی به آن‌ها، مبانی، مقدمات و الزامات این سوره مورد مذاقه قرار داده شده است.

۴ نظام سبک زندگی در مراعات حریم خصوصی بر مبنای سوره حجرات

قرآن کریم در سوره‌های نور، احزاب و حجرات به موضوع رعایت حریم خصوصی مؤمنان نسبت به یکدیگر سفارش کرده است؛ در سوره نور آیه ۲۷ به استیناس و اجازه ورود به خانه دعوت کرده است:

به طور کلی، از مصادیق حریم خصوصی می‌توان به حریم مکانی، جسمی، حیثیتی، خانوادگی، لوازم شخصی، اطلاعات شخصی و ارتباط شخصی اشاره کرد (ر.ک: سروش، ۱۳۹۳: ۱۱)

یکی از نویسندگان، حریم خصوصی را قلمروی از زندگی افراد دانسته که انتظار می‌رود دیگران، نوعاً و عرفاً یا با اعلان قبلی بدان نظارت و دسترسی نداشته باشند و تعرض نمایند (انصاری، ۱۳۸۶: ۳۸) برخی حریم خصوصی را حقی برای افراد در برخورداری از حمایت شدن در برابر مداخله‌های دیگران در زندگی شخصی و خانوادگی چه با ابزار مستقیم و چه غیرمستقیم در نظر گرفته‌اند (Shostack and Syverson, 2004: 31).

تعاریف فوق، اعم از ارتباط کلامی و غیرکلامی هستند و امورات کلی را در برمی‌گیرند؛ در حالی که عمده آیات سوره حجرات ناظر به حریم افراد در ارتباط کلامی است. براین اساس می‌توان گفت، مفهوم حریم خصوصی از مقولات نسبی است و بر اساس زمان، مکان و عرف اجتماعی متفاوت است و تعریف مطلق از آن وجود ندارد. به همین دلیل، برای شناخت و تعریف آن باید از معیارهای شخصی و نوعی استفاده کرد. مقصود از حریم خصوصی در سوره حجرات آن بخش از تعاملات زندگی هر فرد در ارتباط با دیگران است که در آن فرد نوعاً و عرفاً یا با اعلان قبلی انتظار دارد که دیگران بدون رضایت وی به اطلاعات راجع به آن قلمرو دسترسی نداشته باشند یا نسبت به آن قلمرو تجسس نکنند.

۳٫۲ تحلیل محتوای مضمونی

تحلیل محتوا در حقیقت فن پژوهش عینی، اصولی و کمی به منظور تفسیر و بررسی محتوای کلام است. شالوده این روش عبارت است از قرار دادن اجزای یک متن (کلمات، عبارات، پاراگراف‌ها و مانند آن بر حسب واحدهایی که انتخاب می‌شوند) در مقولاتی که از پیش تعیین شده‌اند (باردن، ۱۳۷۵: ۳۴-۲۹) تحلیل محتوا شامل هر فنی است که به کمک آن، ویژگی‌های خاص پیام را به طور نظام

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْذِنُوا وَتُسَلِّمُوا عَلَى أَهْلِهَا...»

استیناس برای داخل شدن خانه به وسیله نام خدا بردن و یا، یا الله گفتن و امثال آن، تا صاحب خانه بفهمد که شخصی می‌خواهد وارد شود و خود را برای ورود او آماده کند، چه بسا می‌شود که صاحب خانه در حالی قرار دارد که نمی‌خواهد کسی او را به آن حال ببیند و یا از وضعی که دارد باخبر شود. از اینجا معلوم می‌شود که مصلحت این حکم پوشاندن عورات مردم و حفظ احترام ایمان است، پس وقتی شخص داخل شونده، هنگام دخولش به خانه غیر، استیناس کند، و صاحب خانه را به استیناس خود آگاه سازد و بعد داخل شده و سلام کند، در حقیقت او را در پوشاندن آن‌چه باید بیوشاند کمک کرده و نسبت به خود ایمنی‌اش داده و استمرار این شیوه پسندیده، مایه استحکام اخوت و الفت و تعاون عمومی و وصول به سعادت‌های اجتماعی است (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۱۵: ۱۰۱). بدین ترتیب، به هیچ وجه نمی‌شود داخل خانه غیر شد. اعم از اینکه صاحب خانه در خانه باشد یا نباشد. مگر اینکه اجازه داده باشد. حتی جایز نیست به داخل خانه نگاه کند تا بداند که کسی در آن هست یا نیست؟ مگر اینکه در خانه باز باشد؛ زیرا صاحب خانه با بازگذاشتن در، نگاه کردن را مباح دانسته است (طبرسی، ۱۳۷۲ش، ج ۷: ۲۱۴). گفتنی است این حکم به این دلیل است که خداوند، منزل افراد را حریم خصوصی آنان دانسته است؛ چراکه افراد در آن باید احساس امنیت کنند. همچنین، خداوند حفظ این حریم خصوصی را برای همه واجب کرده است. لذا این حکم استیذان، یک حکم اخلاقی است که از اصول حفظ حریم خصوصی دیگران به شمار می‌آید.

در آیه ۵۸ سوره احزاب نیز رعایت حریم خصوصی مؤمنان چنین بیان شده است: «وَالَّذِينَ يُؤْذُونَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ بَغْيٍ مَا اكْتَسَبُوا فَقَدْ احْتَمَلُوا بُهْتَانًا وَإِثْمًا مُبِينًا»

آیه فوق، اشاره به این مطلب دارد که آزار مؤمنان اگر به صورت قصاص و حد شرعی و تعزیر نباشد،

گناه محسوب نمی‌شود؛ زیرا خود شارع اجازه داده، تا مظلوم از ظالم خود قصاص بگیرد و به حاکم شرع اجازه داده تا بعضی از گنهکاران را حد بزند و بعضی دیگر را تنبیه کند. اما در غیر این چند صورت، خدای تعالی آزار مؤمنین و مؤمنات را بهتان و اثم مبین خوانده است. بهتان عبارت است از دروغ بستن به کسی در پیش روی خود او و اگر ایزای مؤمنین را بهتان خوانده، وجهش این است که آزاردهنده مؤمنین حتما پیش خودش علتی برای این کار درست کرده، علتی که از نظر او جرم است، در حالی که در واقع جرمی نیست و این همان دروغ بستن و نسبت جرم به بی‌گناهی دادن است (ر.ک: طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۱۶: ۳۳۹).

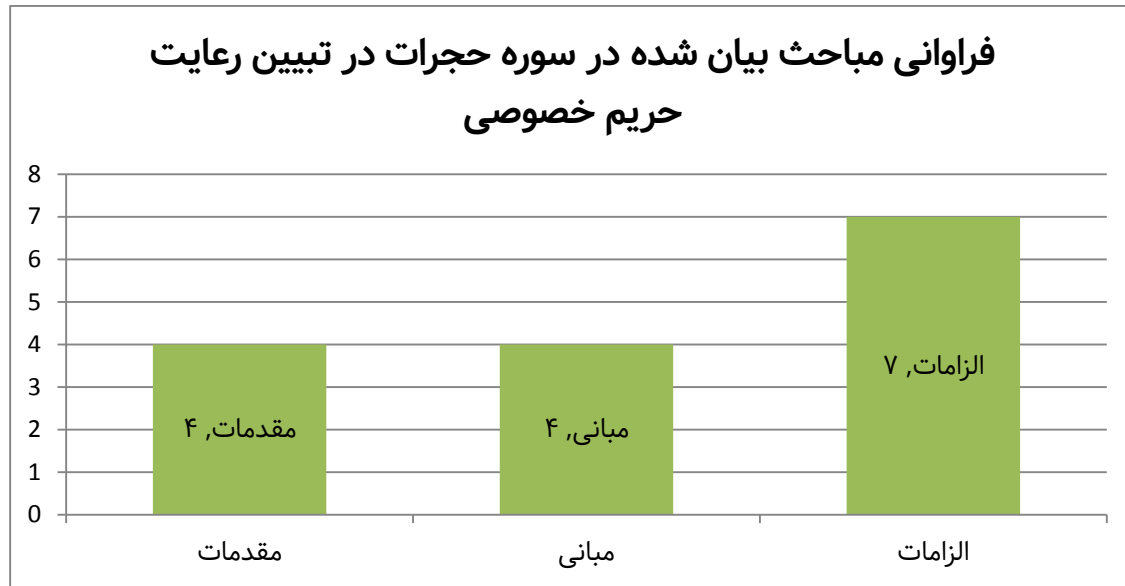
در سوره حجرات به تفضیل به مراعات حریم خصوصی حتی در ساحت فکر و اندیشه نیز دستور داده شده است. این سوره از جمله سوره‌های قرآن کریم است که در آن از مجموعه ادب رفتاری و فکری مسلمانان نسبت به یکدیگر بیان شده است. مفسران این سوره را سوره «اخلاق» نام‌گذاری می‌کنند و در این زمینه می‌نویسند: «این سوره مشتمل بر مسائلی از احکام دین است، احکامی که با آن سعادت زندگی فردی انسان تکمیل می‌شود و نظام صالح و طیب در مجتمع او مستقر می‌گردد.» (همان، ج ۱۸: ۳۰۵).

در ادامه مقاله تلاش شده با استفاده از روش تحلیل محتوا به مثابه یک روش تحقیق میان رشته ای و متن محور - که می‌تواند پیام های آشکار و مضامین پنهان متن را کشف و دسته‌بندی کند و در نهایت الگوی جامعی از محتوای متن ارائه دهد - به مطالعه عمیق و تخصصی سوره حجرات پرداخته شده تا با تجزیه و تحلیل آیات آن تصویر جامعی از رعایت حریم خصوصی دست یافته شود. بدین ترتیب، تحلیل محتوای سوره حجرات با تمرکز بر موضوع رعایت حریم خصوصی به دو صورت کمی و کیفی مورد بررسی قرار می‌گیرد:

۴/۱ تحلیل کمی

روش تحلیل محتوا به عنوان یک روش میان‌رشته‌ای در بررسی متون و زوایای مختلف یک اثر، دارای مؤلفه‌هایی است که یکی از این مؤلفه‌ها، تحلیل کمی است که با ترسیم آمار و نمودار، تحلیلگر را در یافتن پیام‌های آشکار و نهان در متون به تحلیل کیفی و توصیفی رهنمون می‌سازد. بدین ترتیب،

منظور از تحلیل‌های کمی، بررسی فراوانی مؤلفه‌ها و موضوعات مطرح شده در متن می‌باشد که به محقق کمک می‌کند تا بیشتر با ساختار عناصر و مؤلفه‌های به‌کاررفته در آن آشنا شود. تحلیل‌های کمی راه ورود برای تحلیل‌های کیفی را هموار می‌کنند و در اصل نشان می‌دهند که محقق بر اساس چه مبنایی به تحلیل‌های کیفی پرداخته است (ر.ک: کرپیندورف، ۱۳۷۸ش: ۲۶).

و مبانی درست عقیدتی در صدد مهندسی اخلاقی-شان است تا با تقویت ایمان و اعتقادشان به خداوند متعال اندیشه نمایند و اخلاقی برین را برای زندگی برگزینند. با توجه به اینکه جامعه اسلامی بر مدار مکارم اخلاقی می‌گردد، انتظار می‌رود که عقاید و بینش اسلامی در میان مسلمانان و مؤمنان به بهترین شکل وجود داشته باشد تا جامعه نمونه را به جهانیان معرفی کند. پس رعایت حریم خصوصی ابتدا بینش و شناخت درست در افراد را می‌طلبد تا مخاطب با افزایش آگاهی و بصیرت در راستای اتخاذ این خصیصه اخلاقی بکوشد.

پربسامدترین مؤلفه، بخش الزامات است. این امر گویای آن است که الزامات و مقدمات اخلاقی در سوره حجرات مهم و برجسته است. خداوند متعال افزون بر عقاید و مبانی فکری در این سوره، داشتن مقدمات اخلاقی همچون صلح‌جویی و رعایت قسط را جهت رعایت حریم خصوصی افراد، لازم دانسته است؛ چراکه اگر افراد به حریم یکدیگر دخالت نکنند در صلح و آرامش خواهند بود. بنابراین اساسی‌ترین پیش‌شرط سلامت اجتماعی افراد جامعه، شناخت الزامات اخلاقی و اجتماعی و حقوقی و پایبندی بدان‌هاست.

مسأله شناخت و عقیده درست در مسائل اخلاقی - اجتماعی نیز در سوره حجرات مهم است؛ لذا خداوند متعال با ارجاع دادن مسلمانان به اعتقاد

۴٫۲ تحلیل کیفی

در این مرحله که خلاصه‌ای از یافته‌ها و ایده‌های کل فرآیند تحقیق است، محقق به تجزیه و تحلیل نتیجه-گیری ذهنی بیشتری می‌پردازد. براساس نتایج حاصل از تحلیل کیفی سوره حجرات، می‌توان مضامین این سوره را جهت کشف الگوی مراعات حریم خصوصی در سه بعد مبانی، مقدمات و الزامات تفکیک کرد. در این بخش این سه محور مورد بررسی و تحلیل قرار می‌گیرد:

۴٫۲٫۱ مبانی

داشتن اعتقاد و باور الهی مهم‌ترین اصل در مراعات حق حریم خصوصی دیگران است؛ چراکه اعتقادات

مشخص اولین اصل برای فعالیت هر انسان و جامعه و تعیین‌کننده جهت حرکت آن‌هاست که توجه مستمر به آن، ضامن منحرف نشدن از مسیر و برنامه تعیین شده است. نظام ارزشی اسلام نیز ریشه در مبانی، اصول و زیرساخت‌های اعتقادی آن دارد (ر.ک: شرف الدین، ۱۳۹۶ش: ۸۱-۸۲) این مبانی هست‌نما بوده و بیان‌کننده بینش انسان از خویش، خدا و عالم هستی است و به‌طور ویژه رفتار انسان را جهت می‌دهد. بنابراین مبانی به نوعی از مقوله-های فکری و از مدرکات عقلی محسوب می‌شوند. قرآن کریم در تبیین موضوع حریم خصوصی نیز این مبانی را مورد توجه قرار داده است. از جمله مبانی بیان شده در سوره حجرات بدین قرار است:

ردیف	شماره آیه	متن آیه	موضوع اصلی
۱	۱	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقَدَّمُوا يَدَيِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَمِيعٌ عَلِيمٌ	توصیه به تقوا و خویش‌داری
۲	۱۳	إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ	تقوا، معیاری جامع در برتری افراد نسبت به یکدیگر
۳	۱۵	إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ	ایمان به خدا و رسول (ص) و عدم تردید در آن
۴	۱۸	إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ غَيْبَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ	توجه به علم الهی اینکه عالم به غیب آسمان و زمین است

تقوا و خویش‌داری در سوره حجرات به معنای اصلاح و تجدید نظر رفتارهاست که به شکل هنجارگرا به سبک زندگی اسلامی فرامی‌خواند و به-ویژه به مراعات حریم خصوصی دیگران دعوت می‌کند. اینکه در رأس همه تقواها، تقوا در برابر رهبر بزرگ الهی ایجاب می‌کند که در هیچ کار و هیچ سخن و برنامه، بر وی پیشی گرفته نشود. با توجه به سیاق آیات سوره حجرات یکی از دستورات اخلاقی در این سوره، نهی از تجسس در امور خصوصی دیگران است، پس عدم اطاعت از این دستور، به نوعی تقدّم از دستورات الهی و رسول اوست. در میانه سوره حجرات، معیار تقوا، معیاری جامع جهت شناسایی برترین‌ها معرفی شده است. تقوای دینی و الهی یعنی اینکه انسان خود را از آنچه

از نظر دین و اصولی که دین در زندگی معین کرده، خطا و گناه و پلیدی و زشتی شناخته شده، حفظ و صیانت کند و مرتکب آن‌ها نشود (مطهری، ۱۳۶۸ش: ۲۰). بنابراین مزیتی که مزیت حقیقی است و آدمی را بالا می‌برد و به سعادت حقیقی که همان زندگی طیب و ابدی در جوار رحمت پروردگار است می‌رساند، عبارت است از تقوی و پروای از خدا و تنها وسیله برای رسیدن به سعادت آخرت همان تقوی است که سعادت آخرت و دنیا را تأمین می‌کند (ر.ک: طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۱۸: ۳۲۷) معیار خویش‌داری در اواخر سوره حجرات، به شکل ویژه در ابعاد مختلف بیان می‌شود: ایمان به خدا و رسول و عدم تردید در آن و توجه و آگاهی انسان به علم گسترده الهی. به نظر تمامی این دستورات به نوعی

نباید گمان کند چون شخصی که در امورش تفحص می‌کند و یا غیبت وی را می‌کند، بی‌خبر است و خصومتی پیش نمی‌آید؛ بلکه باید توجه داشت که خداوند به تمام امور خفی آگاه است و آن را در کارنامه اعمال ثبت می‌نماید. به نظر می‌رسد عنایت به معیارها و سنجه‌های ارزشی گفته شده به‌ویژه تقوای الهی در تبیین مبانی مراعات حریم خصوصی دیگران، از آن رو دارای اهمیت است که پیامدهای اخلاقی وابسته به آن است و غفلت از این مبانی، تخریب تعاملات گروهی و آسیب‌های رفتاری در شخص را در پی خواهد داشت.

بر این اساس می‌توان نمودار مبانی تحقق در ایجاد مراعات حریم خصوصی از بُعد نظری را چنین ترسیم کرد:

خصوصی بیشتر جلوه‌گر است؛ زیرا این حق از مقدمات ویژه‌ای به صورت نظری در سوره حجرات برخوردار است. در این سوره موارد متعددی از رفتارهای فردی به عنوان مقدمه، جهت عدم گمانه‌زنی و حرمت تجسس در امور دیگران معرفی شده است:

با حریم خصوصی در ارتباط است و با آیه ۱۲ سوره حجرات ارتباط وثیقی دارد؛ یعنی کسی که نفوذ ایمان در قلبش حاکم است و احساس مسؤولیت و تعهد در فرامین الهی دارد، خود را از گناه باز می‌دارد و نیت و اندیشه‌اش الهی می‌شود؛ زیرا تمام تمرکزش در اموری است که رضای خداوند در آن است و فرصتی جهت دخالت در امور دیگران نمی‌یابد.

در پایان سوره حجرات، علم غیب به خداوند، نسبت داده شده است. خداوند جهت سوق دادن انسان‌ها در اتّصاف به تقوا و پرهیز از رذایل اخلاقی موجود در این سوره، افراد را به واسطه علم غیب خویش برحذر داشته است؛ لذا این آیه تعلیلی است از تمام آنچه در این سوره بیان شده است (ر.ک: طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۱۸: ۳۳۱). یعنی خداوند در زوایای قلب شما حضور دارد و از آنچه در آن می‌گذرد کاملاً با خبر است. بدین ترتیب، انسان

۴،۳ مقدمات

اخلاق اسلامی، به مثابه خط مشی انسان، نقش تأثیرگذاری در شکل‌گیری رفتار پیروان خویش دارد و جهت ایجاد و نهادینه‌سازی یک ارزش اخلاقی-اجتماعی به عنوان سبک زندگی مقدماتی را لازم شمرده است. این امر در موضوع مراعات حق حریم

ردیف	شماره آیه	متن آیه	موضوع اصلی
۱	۶	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا أَن تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْحَبُوا عَلَى مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ	لزوم تحقیق در خبرهای رسیده از سوی فاسق

ناخشنودی خدا از نافرمانی بندگان	...وَ كَرِهَ إِلَيْكُمْ الْكُفْرَ وَ الْفُسُوقَ وَ الْعِصْيَانَ...	۷	۲
میانجی‌گری در متخاصمان و رعایت قسط	وَ إِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلَحُوا بَيْنَهُمَا...	۹	۳
امر و تأکید به اصلاح رابطه مؤمنان	إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلَحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ وَ اتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ	۱۰	۴

و هنجارهای اجتماعی فراهم می‌سازد و در حقیقت، مهارت ارتباطی انسان‌ها را در چارچوب اعتقادی و ایمانی قرار می‌دهد. حوزه مفهومی ایمان در سوره حجرات نیز بیشتر به عنوان منشأ عمل و رفتار افراد مورد توجه قرار دارد و به صرف ادعای ایمان از سوی افراد کفایت نمی‌کند چنانکه خداوند متعال در آیه «قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَ لَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا وَ لَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ...» (الحجرات: ۱۴) متعزّض حال اعراب شده است که ادعای ایمان می‌کردند و بر پیامبر منت می‌نهادند که ما ایمان آورده‌ایم. حال آنکه ایمان امری قلبی است و دل‌های آنان هنوز مؤمن نشده و اسلام آوردن به تنهایی کفایت نمی‌کند.

توصیه مؤمنان به برقراری صلح میان متخاصمان و رعایت قسط در این زمینه، از دیگر مقدمات اخلاقی است که سوره حجرات به عنوان مقدمه دستورات اخلاقی از جمله رعایت حریم خصوصی افراد بیان می‌دارد: «وَ إِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا... فَأَصْلَحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ وَ أَقْسَطُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ» قسط، در این آیه در مورد رأی و فتوا در قضاوت به کار رفته است؛ از این رو، قضاوت کردن به قسط، یعنی مورد ظلم قرار ندادن (ایزوتسو، ۱۳۶۰ش: ۲۶۳). تردیدی نیست که تحقق همه هدف‌ها و برنامه‌های اجتماعی و فردی تنها در سایه استقرار صلح و آرامش ممکن خواهد بود. بر این اساس، صلح‌جویی و صلح‌خواهی و تمهید مقدمات لازم برای تحقق آن از جمله آرمان‌های کانونی و اصول استراتژیک در منطق روابط اسلام است. به نظر می‌آید، صلح‌جویی مقدمه‌ای برای مراعات حریم خصوصی افراد است؛ زیرا اگر جامعه‌ای در صلح و

یکی از مهم‌ترین آموزه‌های قرآنی به عنوان مقدمه جهت مراعات حریم خصوصی، لزوم تفحص در اخبار فاسق است؛ زیرا بعضاً برخی اخبار رسیده به انسان منجر به تجسس و سوءظن درباره شخصی می‌گردد؛ درحالی‌که ممکن است خبر رسیده نادرست باشد. از این رو، خداوند متعال به صراحت شیوه مواجهه روشمند با موضع‌گیری‌های فاقد بنیان‌های موثق را ترسیم نموده است: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا أَنْ تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ...» (الحجرات: ۶) خدای سبحان، اصل بررسی خبر فاسقان را که اصلی عقلایی است امضاء کرده است، چون اساس زندگی اجتماعی بشر به همین است که وقتی خبری را می‌شنوند به آن عمل کنند، چیزی که هست در خصوص خبر اشخاص فاسق دستور فرموده تحقیق کنید و این در حقیقت نهی از عمل به خبر فاسق است و حقیقت این نهی این است که می‌خواهد از بی‌اعتباری و عدم حجیت خبر فاسق پرده بردارد (ر.ک: طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۱۸: ۳۱۱). بدین ترتیب، هرگونه پیش‌داوری و اقدام شتاب‌زده و بدون واکاوی مستندات، نوعی جهل‌ورزی به شمار می‌آید و زمینه‌ساز بروز نابسامانی‌های اجتماعی است.

در حوزه هنجارهای اجتماعی موجود در سوره حجرات همچون سوءظن، تجسس، غیبت و استهزاء دیگران، می‌توان عصیان را به معنای تمرد از قوانین، معیارها، رسوم، قواعدی و انتظاراتی دانست که حیات جمعی، ضرورت آن را- به نوعی- اقتضا می‌کند (ر.ک: شرف الدین، ۱۳۹۶ش: ۱۶۶) حال این نافرمانی و عصیان بندگان منجر به نارضایتی خداوند می‌شود: «وَ كَرِهَ إِلَيْكُمْ الْكُفْرَ وَ الْفُسُوقَ وَ الْعِصْيَانَ» خداوند متعال با این بیان، مقدمه‌ای را جهت تبیین الزامات

است. در حقیقت، اخوت ایمانی تنها امری درونی و پیوندی عاطفی نیست؛ بلکه آثار حقوقی، اجتماعی و اخلاقی در جامعه دارد و موجب اصلاح اخلاقیات فردی و اجتماعی می‌شود. از منظر قرآن کریم در اخوت ایمانی نه تنها برادران در کنار هم قرار می‌گیرند، قلب‌ها نیز متحد می‌شوند و یک جمع واقعی حاصل می‌شود (آل عمران: ۱۰۳) فضای ایمانی و مبتنی بر تقوا در جامعه، احساس اخوت و برادری و نیز خوش‌نامی و حسن سابقه افراد همگی کمک می‌کنند که انسان درباره اطرافیان حسن ظن داشته باشد و در فعالیت‌های جمعی به ایشان اعتماد کند و با رعایت این امر و عدم تجسس در کارهای برادران ایمانی، حریم خصوصی آنان را حفظ نماید. پس، اخوت اسلامی در نهایت، اعتماد عمومی را در جامعه بالا برده و یک سرمایه اجتماعی بسیار ارزشمند محسوب می‌شود.

۴،۳،۸ الزامات

قرآن کریم به عنوان منبع اصلی تبیین علم اخلاق برای دستیابی به اهداف خود مانند استواری نظم، عدالت و تأمین سعادت انسان‌ها در دنیا و آخرت، انجام و ترک پاره‌ای از امور را به گونه بایدها و نبایدها بر مکلفان اجبار و الزام نموده است و تمام کسانی که عاقل و بالغ هستند، موظفند این اوامر و نواهی را را رعایت کنند (جانی‌پور، ۱۳۹۴ش: ۳۱). بنابراین الزام، قاعده‌ای اساسی و عنصری مرکزی است که نظام اخلاقی با عناصر ساخت‌واره‌ای آن، بر گرد آن چرخیده و نبود آن به منزله اضمحلال جوهر حکمت عملی است. الزامات را می‌توان در زمره مدرکات عقل عملی قرار داد که ناظر به حوزه بایدها و نبایدها هستند (ر.ک: مطهری، ۱۳۷۹ش، ج: ۲، ۶۲-۵۱؛ چارلز و استارک، ۱۳۷۲ش: ۲۴).

رعایت حریم خصوصی از جمله الزامات اساسی بیان شده در سوره حجات است که با دستورات صریح بیان شده است:

آرامش باشد نیازی به تجسس در حریم سایر افراد ندارد.

همچنین، سوره حجات ادب برخورد با دیگران را در قلمرو برادران اسلامی لازم می‌شمارد و با دستور کلی «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ» آیین برادری و برابری را در بین مسلمانان احیا می‌کند. بنابراین، مؤمنان با یکدیگر برادرند و کسی که حرمت برادر مسلمان را رعایت نکند، کار او مشمول قطع رحم «مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ» (البقره: ۲۷) است. پس مراعات حریم دیگران و عدم تجسس و تفتیش در امور خصوصی افراد از آن جهت اهمیت دارد که مؤمنان و مسلمان بردار دینی یکدیگرند و اصل و ریشه آنان یکی است. پی‌جویی امور دیگران با رابطه برادری منافات دارد و از این رو آیه به تقوا الهی توصیه کرده «وَأَتَّقُوا اللَّهَ» یعنی از خدا بترسید و در اصلاح کردن برادران خود کوتاهی نکنید، باشد که مورد رحمت الهی واقع شوید (طیب، ۱۳۷۸ش، ج: ۱۲: ۲۲۸). از مطالب پیش‌گفته می‌توان چنین برداشت کرد، خداوند متعال قبل از اینکه به حسن ظن مؤمنان-الزامات- را دستور فرماید، ابتدا به شرایط زمینه‌ای و عاطفی مناسب آن اشاره می‌کند؛ یعنی با تشریع حکم برادری و اخوت مؤمنان، بینشان نوعی احساس الفت و همدلی و همبستگی ایجاد می‌کند و سپس در چنین فضای عاطفی به بیان الزامات اخلاقی پرداخته است یعنی اکنون که شما با هم برادر هستید، پس نسبت به هم خوش‌گمان باشید و در حریم دیگران دخالت و تجسس ننمایید (الحجرات: ۱۱-۱۲). به عبارت دیگر، در شرایطی که مؤمنان با هم برادرند، انتظار می‌رود به همدیگر، حسن ظن داشته باشند. توضیح آنکه «اخوت» در لغت پیوندی است که دو یا چند چیز را به هم مرتبط می‌سازد. همچنین، به کسی که دو شیء را در امری، مشترک و نقطه‌ای خاص، همانند می‌سازد می‌گویند: «أَخِيْتُ بَيْنَ الشَّيْئَيْنِ» (طریحی، ۱۳۷۵ش، ج: ۱: ۲۳) از آنجا که برادران ایمانی با هم هماهنگ هستند و مقصد یکدیگر را طلب، تأیید و تقویت می‌کنند، واژه «اخوت» به آنان اطلاق گردیده

ردیف	شماره آیه	متن آیه	موضوع اصلی
------	-----------	---------	------------

۱	۲	یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَ لَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ أَنْ تَحْبَطَ أَعْمَالُكُمْ	مراعات ادب در مقابل اولیای دین (رسول اکرم (ص))
۲	۱۱	یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرَ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ عَسَى أَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ وَلَا نِسَاءٌ مِنْ نِسَاءٍ عَسَى أَنْ يَكُنَّ خَيْرًا مِنْهُنَّ	نهی مؤمنان از سخریه یکدیگر
۳	۱۱	و لَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ وَ لَا تَنَابَزُوا بِاللَّقَابِ...	برحذر داشتن مؤمنان از دادن نسبت‌های ناروا به یکدیگر
۴	۱۲	یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ...	برحذر داشتن مؤمنان از گمان‌های ناروا (پیشداوری)
۵	۱۲	و لَا تَجَسَّسُوا ..	برحذر داشتن مؤمنان از تجسس در امور دیگران
۶	۱۲	و لَا يَغْتَبِ بَعْضُكُم بَعْضًا يَجِبُ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَّحِيمٌ	نهی اکید مؤمنان از غیبت یکدیگر
۷	۱۵	إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا وَ جَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَ أَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ	جهاد در راه خدا با مال و جان

لا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ وَ لَا تَنَابَزُوا بِاللَّقَابِ» عبارت «اَنْفُسَكُمْ» حاکی است که مسلمانان مانند يك پیکر هستند، عیب گرفتن بر دیگران عیب گرفتن بر خود است (قرشی، ۱۳۷۷ش، ج ۱۰: ۲۸۰) بنابراین این عبارت به وحدت و یکپارچگی مؤمنان اشاره کرده است. از نظر مفسران، اخلال کردن در آداب اجتماعی سریع‌ترین تأثیر را بر روی مرتکب آن دارد، بدان سبب که حالت اجتماعی به سرعت شامل او نیز می‌شود و سپس آن که به گفتن عیب او می‌پردازد، از گفتن عیب تو چشم‌پوشی نمی‌کند، پس هیبت همگان سقوط پیدا می‌کند و پرده حیا برداشته می‌شود و کلمات بد و قبیح گسترش می‌یابد و محیط سلبی انتشار پیدا می‌کند. و سپس لمز- همچون ریشخند کردن دیگران- گامی در راه تباه کردن روابط اجتماعی و جرثومه مبارزات خطیر است و ناگزیر باید از آن جلوگیری شود تا شیوع پیدا نکند (مدرسی، ۱۴۱۹ق، ج ۱۳: ۴۰۹). بنابراین، عیب‌جویی کردن در امور دیگران و دادن القاب زشت به نوعی تجاوز در حریم خصوصی دیگران است و موجب اخلال در رفتار اجتماعی و تخریب شخصیت افراد می‌شود.

غالباً سوءظن به دیگران منشأ تفتیش در امور خصوصی آنان می‌شود. در آیه ۱۲ سوره حجرات

حفظ شخصیت، حیثیت، کرامت و عرض و آبروی افراد در جامعه از مهم‌ترین حقوق انسانی است که در رتبه بعد از حفظ جان برای همگان موضوعیت داشته و انتظار طبیعی این است که آحاد جامعه در حراست و رعایت آن اهتمام نشان دهند. خداوند متعال در ابتدای سوره مراعات ادب در مقابل اولیای دین و عدم اسائه ادب در مقابل آنان را خواسته است و در ادامه سوره نیز ممنوع ساختن سخریه، عیب‌جویی، غیبت و تجسس از جمله تدبیرهایی است که با هدف تأمین این مهم تشریع و توصیه شده است. تردیدی نیست که تحقیر و استهزای افراد، به نوعی دخالت در حریم خصوصی افراد است و تخم کینه و عداوت را در دل آن‌ها می‌کارد، آنان را به افسردگی، حزن و سایر بیماری‌های روحی مبتلا می‌سازد، زمینه انزوا و حاشیه‌گزینی و طرد آن‌ها را از جامعه فراهم می‌آورد، آنان را به انتقام و دست یازیدن به رفتار مشابه تحریک می‌کند و در نهایت به شیوع و تثبیت یک خصیصه غیراخلاقی در جامعه کمک می‌کند.

عیب‌جویی با هدف خرده‌گیری، سرزنش و آزار دیگران و افشای آن‌چه عادتاً از شیوع آن کراهت وجود دارد، از جمله رذائلی است که در سوره حجرات بدان توجه شده و از آن نهی شده است: «و

نشان می‌دهد که جست‌وجوگری در کار دیگران و تلاش برای افشای اسرار آن‌ها گناه است و رعایت حریم خصوصی افراد در همه اشکال آن، از عبارت «ولاتجسسوا» تعبیر شده است. همچنین در روایات اسلامی نیز عدم تجسس و تفتیش در امور مؤمنان به شدت نهی شده است. امام صادق (ع) به نقل از رسول اکرم (ص) می‌فرماید: «لغزش‌های مؤمنان را مجوید؛ زیرا هر کس لغزش‌های برادرش را جست‌و جو و پیگیری نماید، خداوند لغزش‌هایش را پیگیری می‌نماید و هر کس را که خداوند لغزش‌هایش را پیگیری نماید او را مفتضح و بی‌آبرو می‌کند؛ گرچه در اندرون خانه‌اش باشد» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲: ۳۵۵) همچنین، امام سجاد (ع) فرموده است: «اما حق همسایه‌ات این است که در غیابش او را حفظ نمایی و در حضورش او را گرمی بداری و هرگاه به او ظلمي شود یاری‌اش کنی و درصدد جست‌وجوی راز او نباشی» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷: ۷). بدین ترتیب، حریم خصوصی افراد از جمله محدوده‌هایی است که ورود بدان جز با مجوزهای تعیین شده، مجاز نخواهد بود و حفظ این حریم، حق پذیرفته شده‌ای است که همگان ملزم به رعایت آنند و تفتیش آن، جز در موارد خاص، ممنوعیت قانونی و اخلاقی دارد؛ زیرا شخص متجسس خصوصیات زندگی دیگران را تحت مراقبت درمی‌آورد تا شواهدی بر گمان خود پیدا کند و بدین وسیله از مسلمانان سلب آزادی می‌نماید و نیز در فضای فکری و قضاوت‌های خود، به حریم شخصیت و پاکی مسلمانان تجاوز می‌کند و آن‌ها را مورد هجوم افکار و قضاوت‌های بد و ناروا قرار می‌دهد.

گفتنی است، امروزه با پیشرفت‌های روزافزون فناوری اطلاعات، تجسس کردن مصادیق جدیدی پیدا کرده است. مثلاً دزدی هویت افراد، پروفایل افراد، استفاده غیرمسئولانه از اطلاعات شخصی و سوءاستفاده از فایل‌های شخصی دیگران، هک کردن کاربران، زیر نظر داشتن ارتباطات کاربر و ... که به نوعی حریم خصوصی در شبکه‌های اجتماعی است، تجسس در احوال دیگران بوده و از ردیلت‌های

موضوع ورود به حریم شخصی افراد به شدت مذمت شده تا بدانجا که افراد از سوءظن درباره گفتار و اعمال دیگران، به عنوان ابتدایی‌ترین گام در مسیر تجسس، نهی شده‌اند. توصیه و هدف قرآن از بیان این اندیشه آن است که افراد به ظاهر اعمال و گفته‌های یکدیگر اکتفا کنند، بدون آنکه ظواهر با سوءظن مورد تفتیش قرار گیرد. از همین رو، علامه طباطبایی در توضیح عبارت «اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ» می‌نویسد: «مراد از "اجتناب از ظن" اجتناب از خود ظن نیست؛ زیرا ظن، خود نوعی ادراک نفسانی است و در دل باز است، ناگهان ظنی در آن وارد می‌شود و آدمی نمی‌تواند برای نفس و دل خود دری بسازد، تا از ورود ظن بد جلوگیری کند، پس نهی کردن از خود ظن صحیح نیست؛ مگر آنکه از پاره‌ای مقدمات اختیاری آن نهی کند. لذا منظور آیه، نهی از پذیرفتن ظن بد است؛ یعنی اگر درباره کسی ظن بدی به دلت وارد شد آن را نپذیر و به آن ترتیب اثر مده. بنابراین، اینکه فرمود بعضی از ظن‌ها گناه است، خود ظن را نمی‌گوید؛ بلکه ترتیب اثر دادن به آن است که در بعضی موارد گناه است» (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۱۸: ۳۲۳). به این ترتیب، اصل بر خوش‌گمانی است و غفلت از این امر مخاطرات فراوانی را در روابط اجتماعی و در نتیجه تخریب تعاملات اجتماعی در پی خواهد داشت.

تجسس عیوب دیگران و تفحص در امور پنهان مردم و آشکارسازی آن، از دیگر مصادیق تهدیدکننده حق حریم خصوصی افراد به شمار می‌آید که در آیه ۱۲ سوره حجرات مورد نهی قرار گرفته است. باید گفت، امروزه یکی از شاخص‌های مهم توسعه، میزان و ضریب امنیت فردی و اجتماعی در مقابل تهدیدات گوناگون داخلی و خارجی است که شهروندان آن جامعه از آن متنعم می‌شوند. یکی از امنیت‌های فردی، امنیت در حریم خصوصی افراد است. از این رو، قرآن از تجسس، شناسایی و خبرگیری از احوال افراد و اعمال مخفی و اخلاق باطنی افراد نهی کرده است. قرآن با صراحت تمام، تجسس را منع کرده و هیچ گونه قید و شرطی برای آن قائل نشده و این

اخلاقی به شمار می‌روند. چنانکه مقام معظم رهبری نیز سالم‌سازی و حفظ امنیت همه‌جانبه فضای مجازی کشور و نیز حفظ حریم خصوصی آحاد جامعه و مقابله مؤثر با نفوذ و دست‌اندازی بیگانگان در این عرصه، ممانعت از رخنه‌ها و آسیب‌های فرهنگی و اجتماعی در این عرصه و مقابله مؤثر با تهاجم همه‌جانبه فرهنگی را از مسئولان فرهنگی خواستار است (۹۴/۶/۱۴) <https://www.irna.ir> پیام رهبری برای انتصاب اعضای شورای عالی فضای مجازی).

نتیجه تجاوز به حریم خصوصی دیگران، گناه و رذیله «غیبت» است. سوره حجرات آخرین الزام و دستور اخلاقی را در بازداشتن مؤمنان از غیبت یکدیگر معرفی می‌نماید. غیبت در جایی است که ما از عیوب واقعی دیگران اطلاع یافته و سپس به افشای آن که به طور طبیعی نگرانی و احیاناً رسوایی

آن‌ها را موجب می‌شود، اقدام کنیم و اسرار آن‌ها برای دیگران برملا سازیم (شرف الدین، ۱۳۹۶ش: ۲۸۷) لذا غیبت عاملی جهت تخریب هویت و شخصیت اجتماعی افراد است. در حقیقت، گمان بد عاملی است برای جست‌وجوگری و جست‌وجوگری عاملی است برای کشف اسرار و رازهای نهانی مردم و اسلام هرگز اجازه نمی‌دهد که رازهای خصوصی افراد فاش شود. معلول و نتیجه سوءظن و تجسس، غیبت است. به این ترتیب گمان بد که جز بر اساس تصورات و اوهام خیالی نیست، سرچشمه تجسس و تجسس موجب افشای عیوب و اسرار پنهانی، و آگاهی بر این امور سبب غیبت می‌شود که اسلام از معلول و علت همگی نهی کرده است. این پیوستگی و ارتباط گناهان به صورت زنجیره‌وار است و می‌توان آن را به صورت ذیل ترسیم نمود:

بَعْضاً أَوْ يُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتاً فَكَرِهْتُمُوهُ وَاتَّقُوا اللَّهَ...» (الحجرات: ۱۲) این عبارت ناظر بر این مطلب است که کراهت شما از گوشت مرده ناشی از استواری عقل شماست؛ یعنی هر عاقلی چنین کراهتی دارد، پس استواری شما در دین نیز باید شما را به ترک اموری نظیر آن بکشانند. تشبیه غیبت به خوردن گوشت برادر مرده از این جهت است که او برادر دینی انسان است و همانطور که مرده، قدرت دفاع از خود ندارد، او نیز به علت غائب بودن قدرت دفاع ندارد و به واسطه غیبت، احترام و حیثیت او از بین می‌رود، گویی غیبت‌کننده، گوشت او را می‌خورد و فقط استخوانش می‌ماند (ر.ک: قرشی، ۱۳۷۷ش، ج ۱۰: ۲۸۲) به نظر می‌رسد تشبیه غیبت به خوردن گوشت برادر مرده، بستری به منظور تعقل هرچه بیشتر در این حکم است تا ضمن کشف وجوه

براساس تصویر فوق، سوءظن موجب تجسس کردن و تجسس کردن در احوال مردم سبب غیبت و ریختن آبروی افراد نیز می‌شود. حتی می‌توان این دو را لازم و ملزوم همدیگر دانست؛ پس فردی که به دنبال پیدا کردن رازهای مردم و تجسس کردن در زندگی آن‌هاست، اگر به رازی دست پیدا کند، آن را در سینه اسرار خود حفظ نخواهد کرد و بی‌شک آن راز را افشا می‌کند و این امر به معنای تجاوز در حریم شخصی دیگران است.

برخی مفسران معتقدند که در آیه ۱۲ سوره حجرات تشبیه بیان شده، بیانگر زشتی فوق‌العاده غیبت و قبح آن است. کاربست تشبیه به جهت تبیین معارفی بلند و عمیق علاوه بر محسوس کردن امور، بستری مناسب به جهت اندیشه‌ورزی و کشف وجوه بیشتر مشابهت است: «... وَ لَا يَغْتَبِ بَعْضُكُم

تشبیه عقل و خرد مخاطب در دایره تعبّد شکوفا گردد.

خداوند متعال حتی بعد از تجاوز به حریم خصوصی دیگران، بحث تقوا و خودکنترلی را مطرح می‌کند که با این کار افراد می‌توانند به خداوند بازگشت نمایند: «وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَحِيمٌ» بنابراین، نخست باید روح تقوا و خداترسی زنده شود و به دنبال آن توبه از گناه صورت گیرد، تا لطف و رحمت الهی شامل حال آن‌ها شود. یکی از مفسران معاصر در این باره می‌نویسد: «این خاتمه ما را به فیض مغفرت و رحمتی برساند که دلیل بر آن است که غیبت بلایی فراگیر بر بسیاری از مردمان است و ناگزیر نباید پسندیده باشد، و قبح آن از میان برود، بلکه باید درباره آن از خدا ترس داشته باشیم و از سوی دیگر نباید در صورت گرفتار شدن به آن دچار یأس شویم، بلکه باید توبه کنیم و منتظر پذیرفتن توبه و رحمت خدا باشیم.» (مدرسی، ۱۴۱۹ق، ج ۱۳: ۴۲۹).

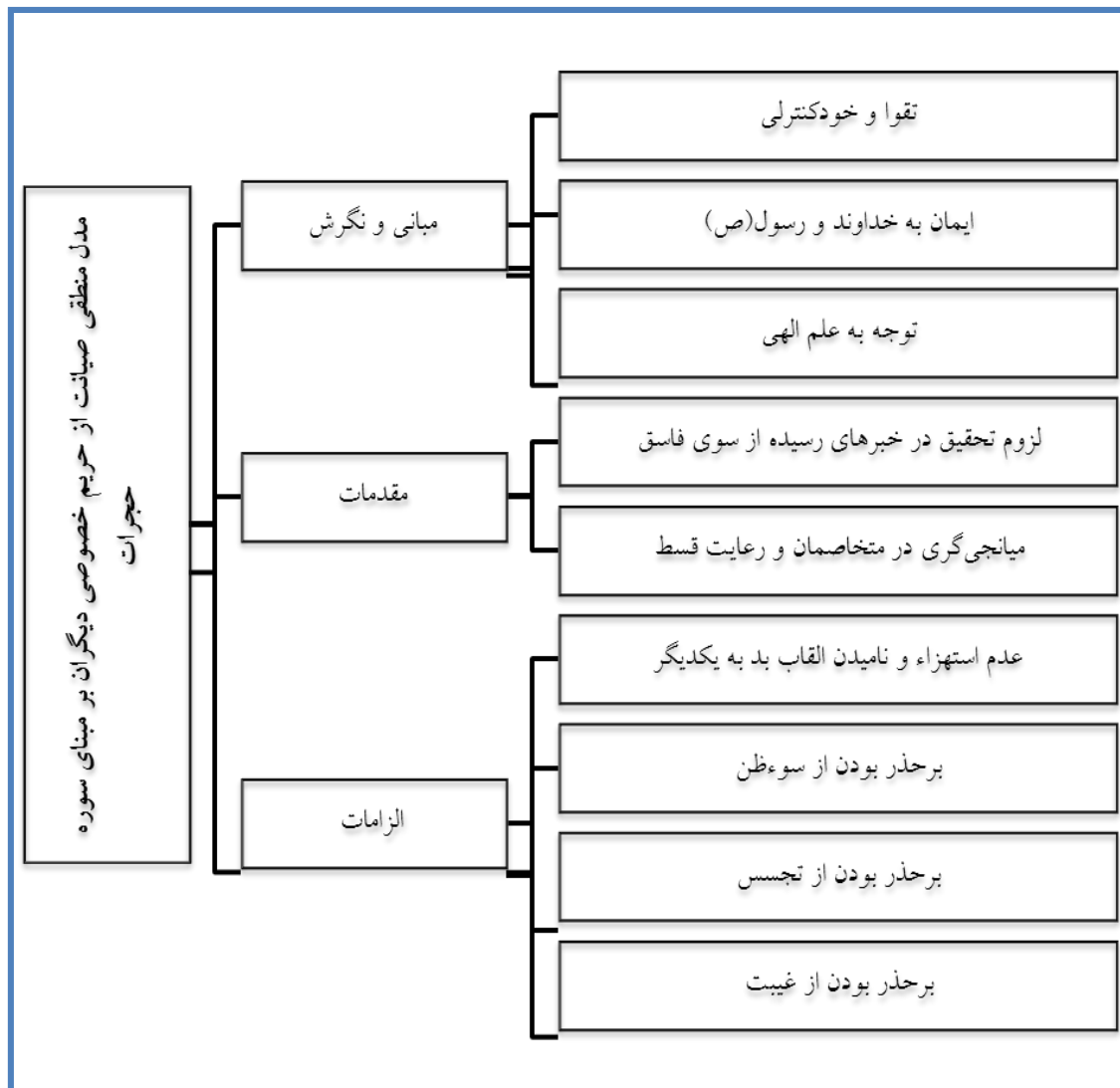
۵ بحث و نتیجه‌گیری

قرآن کریم در سوره حجرات، مراعات حریم خصوصی دیگران را به عنوان یک آموزه اخلاقی در راستای ارتقای سبک زندگی دینی تبیین کرده است. نتایج تحلیل محتوای آیات سوره حجرات نشان می‌دهد، حفظ حریم خصوصی دیگران در این سوره، در قالب مؤلفه‌های مبانی، مقدمات و الزامات تبیین شده است. مطابق تحلیل کمی، الزامات ۷ بار و مبانی و مقدمات ۴ بار در این سوره تکرار شده است. در

حقیقت، رویکرد سوره حجرات بر لزوم صیانت از حریم خصوصی به تنهایی هدف این سوره نیست؛ بلکه این سوره در ضمن برحذر داشتن مؤمنان از سوءظن و تجسس در امور دیگران، به دنبال آن است تا نگرش و بینش افراد را نیز ارتقا ببخشد تا افراد با داشتن تقوا به کنترل درونی و خودنظم‌دهی خویش بپردازند تا یک جامعه سالم و باامنیت را برای یکدیگر به ارمغان بیاورند. تقوا و توجه به علم الهی به عنوان کنشگر اساسی در این سوره، مؤمنان را در برابر عرصه‌های چالش‌برانگیز توانمند می‌سازد و این موجب حسن معاشرت آنان با یکدیگر می‌گردد.

مثبت‌اندیشی و حُسن ظن عاقلانه و عدم تجسس می‌تواند، بخش شناختی بستر را جهت مراعات حریم خصوصی دیگران تأمین نماید. لذا حُسن ظن و دوری جستن از تجسس، از اصول حفظ حریم خصوصی دیگران است. این مطالب علاوه بر اینکه بیانگر وحدت موضوعی و ساختاری سوره حجرات بر محور رعایت حق حریم خصوصی دیگران است، نشان می‌دهد که این سوره می‌تواند به مثابه یک مدل جامع زمینه هدایت افراد و جوامع انسانی را در بروز سبک زندگی اخلاق محور فراهم کند.

با توجه به توضیحات بیان شده و یافته‌های به دست آمده در پژوهش حاضر، می‌توان مدل استخراج‌شده نحوه سبک زندگی در مراعات حریم خصوصی دیگران براساس سوره حجرات را چنین ترسیم نمود:

سهم نویسندگان:

فاطمه علائی رحمانی و با همکاری دکتر فرشته معتمد لنگرودی به عنوان نویسندهٔ مسؤول این مقاله را نوشته‌اند. نویسندهٔ مسؤول مسؤلیت این مقاله را بر عهده می‌گیرد.

تعارض منافع:

این مقاله فاقد هرگونه تعارض منافی است.

تقدیر و تشکر:

از همهٔ اساتید و دوستانی که در ارتقای سطح کیفی مقاله یاری نموده‌اند تشکر و قدردانی می‌شود.

نگرهٔ سبک زندگی و اهتمام به مؤلفه‌های آن در سوره‌های قرآن الگوی بسیار منسجم در کاربردی ساختن سوره‌های قرآن کریم است؛ از این رو، پیشنهاد می‌شود تا بر هر یک از سوره‌های قرآن با عنایت به مؤلفه‌های سبک زندگی همچون اخلاق و غیره، تحقیقاتی انجام شود و روند کاربردی سازی آیات قرآن در پژوهش‌های سبک زندگی دینی پیگیری گردد.

منابع مالی:

این مقاله فاقد هرگونه منابع مالی است.

منابع

- قرآن کریم. انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- انصاری، باقر (۱۳۸۶)، **حقوق حریم خصوصی**، تهران: نشر سمت.
- ایزوتسو، توشیهیکو (۱۳۶۰ش)، **مفاهیم اخلاقی-دینی در قرآن**، ترجمه فریدون بدره‌ای، تهران: نشر قلم.
- باردن، لورنس (۱۳۷۵ش)، **تحلیل محتوا**، ترجمه ملیحه آشتیانی و محمد یمنی دوزی، تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
- جانی‌پور، محمد و مهدی لطفی (۱۳۹۴ش)، «نقش آیات اخلاقی قرآن کریم در تدوین نظام هدایت فردی و اجتماعی»، **فصل‌نامه علمی-پژوهشی تحقیقات علوم قرآن و حدیث**، دانشگاه الزهراء (س)، سال ۱۲، پیاپی ۲۶: ۵۴-۲۷.
- چارلز، گلاک و رادنی استارک (۱۳۷۲ش)، «تعریف جامعه‌شناختی از دین»، ترجمه حسین قاضیان، **مجله کیان**، شماره ۱۷: ۲۶-۲۲.
- حلی، حسن بن یوسف (۱۳۸۷ش)، **منتهی المطلب فی تحقیق المذهب**، مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی رضوی.
- خمینی، روح الله (۱۳۹۴ش)، **شرح چهل حدیث (اربعین حدیث)**، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- رسولی، مهستی و زهرا امیرآتشانی (۱۳۹۰ش)، **تحلیل محتوا با رویکرد کتب درسی**، تهران: انتشارات جامعه‌شناسان.
- سروش، محمد (۱۳۹۳ش)، **اصول حریم خصوصی بر اساس منابع اسلامی**، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- شرف الدین، حسین (۱۳۹۶ش)، **ارزش‌های اجتماعی از منظر قرآن کریم**، چاپ اول، تهران:
- انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- طباطبایی، محمدحسین (۱۴۱۷ق)، **المیزان فی تفسیر القرآن**، قم: جامعه مدرسین حوزه علمی قم.
- طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۷۲ش)، **مجمع البیان فی تفسیر القرآن**، چاپ سوم، تهران: انتشارات ناصرخسرو.
- طریحی، فخرالدین (۱۳۷۵ش)، **مجمع البحرين**، چاپ سوم، تهران: کتاب‌فروشی مرتضوی.
- طیب، عبدالحسین (۱۳۷۸ش)، **أطیب البیان فی تفسیر القرآن**، تهران: انتشارات اسلام.
- عابدی جعفری و همکاران (۱۳۹۰ش)، «تحلیل مضمون و شبکه مضامین: روشی ساده و کارآمد برای تبیین الگوهای موجود در داده‌های کیفی»، **اندیشه مدیریت راهبردی**، سال ۵، پیاپی ۱۰: ۱۹۸-۱۵۱.
- قرشی، علی اکبر (۱۳۷۷ش)، **تفسیر أحسن الحديث**، تهران: بنیاد بعثت.
- کرپندورف، کلوس (۱۳۷۸ش)، **مبانی روش‌شناسی تحلیل محتوا**، ترجمه هوشنگ نائینی، تهران: انتشارات روش.
- کلینی، محمدبن یعقوب (۱۴۰۷ق)، **الکافی**، تهران: دالکتب الإسلامیه.
- مجلسی، محمدباقر بن محمد تقی (۱۴۰۳ق)، **بحار الأنوار الجامعة لدرر الأخبار الأئمة الأطهار**، بیروت: دار إحياء التراث العربی.
- مدرسی، محمدتقی (۱۴۱۹ق)، **من هدی القرآن**، تهران: دار محبی الحسین.
- مطهری، مرتضی (۱۳۶۸ش)، **ده گفتار**، چاپ پنجم، تهران: صدرا.

مکارم شیرازی، ناصر و همکاران (۱۳۷۴ش)، **تفسیر نمونه**، تهران: دار الکتب الإسلامية.

Shostack. A. and Syverson.P,(2004), **What price privacy, J. in Economics of Information Security**, The Netherland, Kluwer.

----- (۱۳۷۹ش)، **مجموعه آثار**، چاپ نهم، تهران: صدرا.

<https://www.irna.ir>.